

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№121
(19158)

2018 чылдың
октябрь 16
вторник

Хүннүн үнери — 07:02
Ажары — 17:27
Хүн дурту — 10:25

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүн медээлери

ЧАА ТУДУГЛАР

Хоорайның чөөн талазында «Свободоток» девискээринде, тодарайлаарга, Дружба кудумчузунда дугаар бажының баарында 2 аът уруглар садын «Дашчы» КХН тудуп турар. Тудугжулар чоокта аа бажының бирги каадын тудуп ооскаш, ам ийги каадынче кирип-еннер.

Уруглар садынга 280 чаштар турар, тгнүн төлөвилелин эзугаар ясли на-ыг бичии уруглар бөлүүн аңгы кылыр. Кызылдың мэриясының парлалга анының дыңнады-биле, 2012 чыл-тура найысылалда уруглар садын туткан, школа назыны четпээн ларның 2 албан черин эде дерип-ган.

Кызылдың Лопсанчап кудумчузунда дугаарлыг чуртталга бажының тунда 820 олуттуг школаның тудуун чей» КХН-ниң тудугжулары таваан-ып, ханаларын тудуп эгелээн. Бо тгнүн инженерлиг четкилерин «Вод-мир» («Суг делегей») КХН тудар. Кызылдың солагай талакы эрик-инде дачалар девискээринге 2019 дың март-апрель айларында 820 и өөренир школа тудуун эгелээр. а көрдүнген акша-хөреңгини тываның аа федералдыг төпке камгалал алган. База бир чаа школаны Кызылдың Ке-оол кудумчузунда «Шанхай» микро-онга тударын планнаан.

БАШТЫҢНАР МӨӨРЕЙИ

Бо чылдың «Россияның ли-дерлери» мөөрейге чагыгларны октябрь 10-дан хүлээп ап эгелээн. Аңаа даштыкы чурттарның хамаа-тылары база киржип болур апарган. Баштайгы хонукта-ла 24 муң кижиден-ыг кирген. «Россияның лидерлери» төлөвилелдин удуртукчузу Алексей Миссаровтун дыңнатканы-биле, эрткен-тын мөөрейге 200 муң кижиден чагыг-лен.

2017 чылда Кызылдың мэриясының налда-саналга палатазының инспек-ту Вячеслав Моломдай Тыва Респу-б-каны төлээлеп киришкеш, мөөрейниң-ртык финалынче кирген.

Мөөрейге киржир күзелдиглер октябрь-ке чедир бүрүткелди эртип ап болурун-өрейниң эрткиричилери сагындырып-ар.

ЧОЛААЧЫЛАР АРАЗЫНГА

Кызылдың мэриясының Хоо-рай ажил-агыының департа-ментизиниң организастааны-биле октябрь 26-да Транспорт техни-кумунга «ПАЗ» автобустарның чолаачыларының аразынга «Эн-тергиин чолаачы» деп мөөрейни эрттирер.

Ону Автомобиль транспортунун кылдакчыларының хүнүнге турса-аткан.

Мөөрейге 21 хардан өрү назылыг, «Д» категориялыг эр-даа, херээжен-даа-лаачылар киржип болурун дыңнаткан.

Тываның Баштыңының ажил-албаны

ЧАА КӨВҮРҮГНҮ АЖЫТКАН

Октябрь 12-де, пятницада, Төп шериг округунун техникаларының колонназы Кызылда Улуг-Хемни кежир көвүрүгүлүп шимчээшкенин ажыткан. Демир-орук шерии биле ма-териал-техниктиг хандырылганың тускай бригадаларының «КамАЗ-тары», кукяктыг «Тигр» автомашина-лар база боду чоруур «Нона-СВК» дээр артиллерийжи техника бир дугаарында кешкен. Тывада тускай мото-адыгжы (даг) бригаданың дайынчы техниказы колоннаның соон төндүргөн.

Россияның камгалал сайыдының оралакчызы, армия генералы Дмитрий Булгаков, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол база ТШО-нун командалыкчызы Александр Лапин кежигни байырлы-биле ажыткан.

Улуг-Хем кежир көвүрүгнү демир-орук шерии биле материал-техниктиг хан-дырылганың тускай бригадалары туткан. Көвүрүг тудар материалдарны база кон-струкцияларны Красноярск крайдан Аба-кан станциязынга чедир демир-оруктап, оон ыңай автомобильдер-биле Тывага эккеп турган. Көвүрүг 60 тонна чүктү чүктөп шыдаар, хүнде 6 муң автомашина-ны эрттирер. Көвүрүг тудуунга 2 муң ажыг демир конструкцияларны ажыглаан, аңаа

100 ажыг шериг албанныглар ажылдаан. Православ болгаш сарыг шажын ла-малары чаа көвүрүгнү ажыдар мурнунда шажын эзулалын кылып, ыдыктаан. Көвү-рүгнүн ажыттынганынга тураскаал дашты тургускан.

«Тускай мото-адыгжы бригаданың шериг техниказының шимчээшкенинге бо көвүрүг дыка херек. Кезектерниң да-йынчы белеткелин бедидип, шериг өөре-дилгелеринге белеткелди «эки» демдекке эрттиреринге дузалыг» — деп, кол коман-дылакчы Александр Лапин чугаалаан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол төөгүлүг болуушкунун киржикчилеринге байыр чедирген:

«Хүндүлүг Дмитрий Витальевич! Хүндүлүг Александр Павлович! Эштер, шериг албанныглар! Эргим чаңгыс чер-чурттуглар!

Үрде манаан болуушкун — Улуг-Хемни кежир чаа автомобиль оруунун байырлыг ажыдышканы-биле сеткилим ханызын-дан байыр чедирип тур мен!

3 муң ажыг кижичурттап турар Кара-Хаак биле Черби суурларның чуртта-чыларынга эң онзагай болуушкун-дур. Тываның найысылалындан бирээзи — 7 километрде, а Черби 14 километрде чыдар-даа болза, совет үеден бээр-ле чедери берге чурттакчылыг черлер кыл-

дыр санаттынып турган. Ол суурларның чурттакчылары хоорайже паромнап азы кышкы үеде дош кыры-биле кежип тур-ганнар.

Суг чаакталы берген үеде, хемни ке-жер паром 2 ай хире туруптар. Хоорайга эмчилеп, Тываның өске кожууннарынга-даа чедип чорук-херек чогуруп алып дээр кижилер амы-тынын артынга кагаш, камгалал хөректээштер-даа чок, резин хемелеп кежип турган. Республикада биче судноларның күрүне инспекциязы биле ОБЯ-ның камгалакчылары кады айыыл-халап болдурбас дээр, Улуг-Хемниң эриинге камгалал постуларын чаңгыс звес удаа тургузуп турдуус.

Бо хүнден эгелеп, бо суурларывыс «чедери берге» статус-биле байырла-жып, 2010 чылдан-на эгелээн көвүрүг ту-дар дээр семээшкениннүн төөгүзү-биле чарылган. Ынчангы чылдарда безин бо ажылдарның түңү миллиард рубль ажып турган чүве.

Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Күжүгетович Шойгунун, Россия Федера-циязының Камгалал яамызының, Рос-сияның Чепсектиг Күштериниң Төп шериг округунун демир-орук шериглериниң 5-ки тускай бригаданы-биле материал-тех-никтиг хандырылга шериглериниң 106

(Уланчызы 2-ги арында). ➔

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2019 чылдың чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче респуб-ликаның ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүн-дүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывыс-ты кыйгырдывыс!

Хүндүлүг чонувус!

«Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

Чагыдылга-2019

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
П6855 — хуу кижилерге	148,91	446,73	893,46
П6860 — организацияларга	158,91	476,73	953,46

ЧАА КӨВҮРҮГНҮ АЖЫТКАН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). дугарлыг тускай бригаданың ачызында база Красноярскиден «Мостремстрой», Кызылдан «Орук тудуг-транспорт» тудуг организацияларының тудугуларының ачызында көвүрүг бөгүндө туттунган.

Тываның Чазза Петербургтун специалистери-биле көвүрүгнү тавааның төлөвилел-смета документациязын ажилдап кылыр, чер участогун аңгылаар, материал-техниктиг чепсек-херекселдерни тускайлаар, чер үттеп-өрүмнээр техниканы хаара тудар, көвүрүггө чедир орукту асфальтылаар, кудумчу чырыын тургузар айтырылгарга кады ажилдажылганы чоруткан.

Ам ол суурлар чурттакчылары аргыжарының бергезин, кежи болза деп сагыш аарывас. Чаа көвүрүг Тываның чонунуң чаагай чоруунга база Россияның Камгалал амызының удуртупказының Төп шериг округунуң 55-ки тускай мото-адыгжы (дар) бригаданың мурнунда салган сорулгаларын күүседиринге, төлөпиг бараан болурунга бүзүрээр мен.

Кызылда шериг кезээн турумчутканы бүгү республиканың, оон найысылалының чуртталгазында чаа агымны эккеп, кижилерге камгалалды хандырып, аныктар ортузунда шериг албанының ат-алдарын көдүреринге улуг рольду ойноп, Төрзөн чуртка хүндүткелди болгаш ынакшылды угааткан.

55-ки тускай мото-адыгжы бригада албан-хүлээлге күүседиринге чогуур байдалдарны тургусушаан, бодунуң амыдырал-байдалын чаагайжыдып, боттарының дорт айтырылгарын шиитпирлевишаан, Тываның хөгжүлдө-сайзыралына үлүг-хуузуун кириштирип турар. Шериг кезээниң чырыын хандыраар дээш туткан «Вавилинская» чырык подстанциязы найысылалдың оң талакы микрорайонунуң хөгжүлдөзине таарымчалыг байдалды тургускан. Чаа көвүрүгүлөп шимчээшкини ажитканы – Тываның амыдыралында шериг кезээниң эки үлүг-хуузуунуң бир бадыткалы-дыр.

Эргим эштер, шериг албанылар! Көвүрүг кежиин тударыңа киришкен шупту кижилерге тергип ажилы, даалган онаалдазынга харысалгалыг ижи, бедик мергежилди дээш Тываның чонунуң мурнундан өөрүп четтиришкини илередип көрей! Ада-чуртка сыныш чок албан-хүлээлгелерге ам-даа чедишкениннерни, шупту эгелээшкениннерге чедишкениннерни, кадыкшылды, аас-кежикти, өг-бүлелерге чедимчени болгаш чаагай чорукту күзедим!

Россияның камгалал сайыдының дужаалы-биле албан-хүлээлгезин күүседип тура онза шылгарааны дээш, «Армия генералы Хрулев» медаль-биле 98550 шериг кезээниң командири, подполковник Денис Неведовту, 98552 шериг кезээниң жомандири, подполковник Владимир Макаревскийни, «Мостремстрой» КХН-ниң директору Николай Пасенкону; «Материал-техниктиг хандырылгада ачы-хавыязы дээш» медаль-биле 98551 шериг кезээниң улуг инженери (кезек начальниги), майор Сергей Буганы, ол-ла шериг кезээниң бүдүрүлгө кезээниң

инженери, капитан Константин Кульгускинни;

«Демир-орук шериглеринде албан-хүлээлгези дээш» медаль-биле 98550 шериг кезээниң ийиги ротазының (көвүрүг) взводунуң командири, сержант Вячеслав Рудинни, ол-ла шериг кезээниң техниктиг ротазының бирги взводунуң чолаачызы, рядовой Сергей Маркинни шаңнаан.

Материал-техниктиг хандырылга шериглериниң «Шыл-гарал дээш» херек демдээнге 98551 шериг кезээниң автомобиль ротазының 3-кү автомобиль взводунуң (оттулар чүүл аппаратуразының) улуг мастери, салбыр командири, сержант Станислав Ерченко, ол-ла шериг кезээниң ийиги автомобиль взводунуң улуг чолаачызы, сержант Игорь Упоров, механизация взводунуң чер казар машиналар салбырының командири, биче сержант Сергей Филатов төлөпиг болган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чаа көвүрүгнүң ажыдышының алдар болдуруп, Тыва Республиканың күрүнө шаңналдарын тывыскан.

Тыва Республиканың «Шыл-гарангай күш-ажылы дээш» медаль-биле Дмитрий Булгаковту шаңнаан. Ол 1954 чылда төрүттүнген. Россия Федерациязының камгалал сайыдының оралакчызы, экономиктиг эртемнериниң доктору, армия генералы, Россия Федерациязының Маадыры (2016 чыл), шериг эртем адырында Совет Эвилелиниң Маадыры Г.К. Жуков аттыг Россия Федерациязының Күрүнө премиязының лауреады (2016 чыл), Россия Федерациязының алдарлыг шериг специализи, «Ада-чурт мурнунга ачы-хавыязы» орденниң IV чадазының, Александр Невский орденниң, «Шериг ачы-хавыязы» орденниң, Хүндүлел орденниң, «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге Төрзөн чуртка албан-хүлээлгези дээш» орденниң III чергезиниң эдилекчизи. «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» атты Олег Косенковка тывыскан. Ол 1959 чылда төрүттүнген. Россияның демир-орук шериглериниң кол эргелелиниң начальниги, генерал-лейтенант, Россия Федерациязының алдарлыг шериг специализи, «Шериг ачы-хавыязы» орденниң, «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге Төрзөн чуртка албан-хүлээлгези дээш» орденниң III чергезиниң, «Демир-оруктарны хөгжүткени дээш» медальдың эдилекчизи. Тыва Республиканың Баштыңының хүндүлел бижиктерин дараазында шериглерге тывыскан: Олег Брагинге, Төп шериг округунуң Россияның демир-орук шериглериниң эргелел начальниги, генерал-майор, Сергей Бугага, 98551 шериг кезээниң улуг инженери, батальон командириниң оралакчызы, Дмитрий Лустовка, бригада командириниң оралакчызы, 01662 шериг кезээниң улуг инженери, подполковник. Тыва Республиканың Баштыңының Өөрүп четтиришкинин 98550 шериг кезээниң кран башкарыкчызы, старшина Владимир Маркевичиге чарлаан.

Бистиң корр.

Бо чылын Улуг-Хем кожунуң девискээринде 1653,7 гектар шөлде тараа культураларын, ногаа болгаш картофельди эрткен чылга деңизерге, 182,2 га хөй тараан. Чай суггур чаастыг болганындан чамдык шөлдерни чаас суу үрөп каапкан, кезек ыңдыг черлерде бок чашпаннар үнген. Хайыраан шөлдерден дүжүт албаанынга араттар хараадап чугаалап турарлар.

Баштай-ла ырда кирген Кожай биле Торгалыгның делгем шөлдеринде тараа, сула тарып алган арат Олег Домбаага барып ужураштывыс. Ол 8 чыл бурунгаар «Торгалыг» КУБ-ту тургускаш, тараа болгаш мал чеми культураларны, ногаа, картофельди чылдың-на тарып келген. Торгалыг суурнуң чоогунда 50 га шөлүнүң дүжүдүн ажаап алгаш, ам келир чылдың чазыңга белеткенип, трактору-биле чер чардырып тур.

– Келир чылын сула тарыыр дээш, кожун чагыргазындан трактор чөлшээредип алгаш, бо шөлдү чардырып тур мен. Картофельдиң дүжүдү эки болган, кызыл-тас база багай эвес үнген, суланың чамдызы харын көксүмээр болуп тур, чаас чаап каапкан болгаш, ыңдыг хире. Кожайда оолдарым дузалакчыларымыс-биле кады тараазын кезип турлар, ынаар баар болзуңарза, суг улгаткан, силерниң хөлгөңөр ону кежип шыдавас – дээрге, улаштыр-ла Арыг-Үзүү суурже оруувус уламчылаптывыс.

Арыг-Үзүүден Нина Иргит ажил үезинде.

Бо суурже чоокшулап келирге кыдыында улуг-ла тудуглар бар, ол дээрге Совет үеде садыг төптериниң хөй барааннар шыгжаар складтары-дыр, мында холу тудунгур сайгарлыкчы Эрес Мандан-оол арбай далганы кылыр бүдүрүлгени тургузуп алган деп, «Улуг-Хем» солунуң корреспондентизи Саяна Ховалыг чугаалай-дыр.

Мында эрги тудугларны ээн каап, үрегдөвейн, улаштыр-ла ажыглап турары үлегер-чижектиг. Херим иштинде комбайн, трактор септээн оолдар-биле кады Эрес Мандан-оол база чай чок ажилдаан тур.

Бо сайгарлыкчы 6 чыл бурунгаар «Оргаадай» бүдүрүлгени ажыдып алган. Баштай хлеб быжырып турган, оон чоорту арбай болбаазырадыр дериг-херекселдерни четчелеп алгаш, чиг далганын бүдүрүп эгелээн.

Бодунуң тарып алган кызыл-тазындан арбай далганын кылып, хлебти быжырып турар болгаш ол-ла бараанын Моолдун Улан-Баторже үндүр садып турарын сайгарлыкчы чугаалады. Ай санында Улангом тавартыр 5 тонна арбай далганын чорудары-биле дугуржуп ал-

тас, сула, картофельди база чылдың-на тарып ап келген, оон дүжүдүн ажаап алгаш, арбай далганын болбаазырадып, садып-саарып турар. Шынап-ла, тарылга-даа ажылынга, садыг-саймаа-даа кылырынга четтигип турар-дыр деп эскерип, магадап чордувус.

Оон соонда Чодураа суурдан база бир арат Радмир Саттың ажил-ижи-биле таныштывыс. – Сайгарлыкчы ажилды 7 чыл бурунгаар «Усма» деп көдээ бүдүрүлгени ажыдып алгаш эгеледим. Чодураа суурнуң чоогунда шөлде чыл санында картофель, капуста, согунаны тарааш, күзүн дүжүдүн ап турар бис. Ажаап алган дүжүдүвүстү кожунуң уруглар садтарынга, школаларга керээ ёзуугаар дужаар бис.

Бо чылын «Торгалыг» унитарлыг бүдүрүлгө база араттар-биле демнежип алгаш, 100 ажыг тонна картофельди ажаап алдывыс. Ынчангаш картофельди Ийи-Тал суурда чаа школаже, база Хайыракан суурда хоочуннар бажыңыга керээ-биле дужаадывыс. Оон ыңай артыкшылдыын чоңа садып, а оон арта бергенин Шагаан-Арыг

Күскү хову ажилдары

УЛУГ-ХЕМДЕ ХАЙЫМНЫГ ИШ

Торгалыгдан Олег Дамбаа

ган. Тываның база бир бараанын даштыкы чуртче үндүр садып турар дээрге-ле хөгжүлдө-дир. Оон ыңай суурда ажыл чок чурттакчылардан база элээн каш кижини бүдүрүлгөдө хаара туткан. Тарылга үезинде 5-6 хире эр улусту эвилелдеп ап турар, а арбай бүдүрүлгезинде Нина Иргит 2012 чылдан тура бо хүннерге чедир ажилдап, хүнде-ле бир тонна арбайны савалап, суурда боттарының хууда садыыңга база Кызыл хоорайда баазага барып чедирер. Оон улаштыр Улангомче база кириер дээш-ле үндүр саарары-биле мынчаар-ла сайгарлып, ажилдап турар.

Ажылгыр улус чон аразыңга дораан-на көстү бээр, бай-шыдалдыг чурттаар дээрши. Эрес Лопсанчапович Ишти-Хем чоогунда 200 гектар делгем шөлде кызыл-

хоорайда тудуг техникумунуң складында шыгжаан.

Бүдүрүлгөдө 10 кижиге ажалдап турар. Дүжүттү ажаап алгаш соонда ону шыгжаар оран-саа чогуңдан склад хөлөзилээр ужурга таваржып турар, бо тарылазы-биле деткимче көргүзүр-биле дилегни кириер деп турар. Келир чылын чазын тарытпаш шөлүңгө чажар үрезини Шыенское суурдан садып алгаш планнаан. Бүдүрүлгөдө чүткө техника бар, оларны чаартып үези база келген деп немей чугаалады.

Шынап-ла, тараалаң кожун болгаш араттарының кызымак-кай ажил-ижин көдээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы Болот Ховалыг онзаалап демдеглээн.

– Сентябрь, октябрь дээрге чай чок, шалып-ишчи үе-дир. Бо араттар тараазын кезип кирипкен. Хүннүң-не шөлде тура улус. А мал-маганныг кижиле мал чемин белеткеп, сизген кезип бөлүп, удур дажыглап, тараазы кезип, ногаа, картошказын дүжүдүн ажаар дээш-ле кылыр ажыл бажын ажыг. Күскү дүжүт ажаалдазынга хөй машина-техника, демниг күш херек.

Кожуунда ниитизи-биле янзы-бүрү марканың 113 трактору бар, оларныкы 91-и ажылчын байдалда. Чүк сөөртүр 84 машина бар, 38 трактор кожуглары, 4 комбайн, картошка казар 4 кожуг бар. Тараа кезер үеде комбайннарны хуузуңда таралыг улус мырыңай оочурлап туруп бээр. Машина-техниканың чедишпезинден база агаар-бой-дустуң таарымча чогуңдан дүжүт ажаалдазы узамдыгып болур-деп, дарга ажил-ижин кыскасы-биле таныштырды.

Бо кожунуң чурттакчыларының барык хөй кезии тарылга ажылын дендии эки билер. Дораа дизел, бичежик шөлүңдө картофелин тарып ап олурар. А араттар 200-300 гектар шөлдерге кызыл-тас, сула, картофелин тарып, оон хөй-ле дүжүттү ажаап ап турар. Тарылга ажылы дээрге база-ла кызымаккай, шудургу, шимченгир улус кылыр, чакыры үеде үрезини, кывар-чаар материалдар, техниказын септеп белеткээр дээш ында база-ла ажилдар хөй. Оон ыңай улуг-хемчилер пятница хүнү кээр-ле, ногаазын, кат-чимизин, хоорган, соктаан тараа-далганын тыва аыш-чемин садып-саарып эгелээр. Тыва торт, йогурт, кефир, быштак, курут, ааржы чөкпөк болгаш сүттен кылган өске-даа чөмнөр, ыштаан балык-тан бээр бар.

Ася ТЮЛЮШ

Авторнуң тырттыраан чуруктары

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

1991-2000 чылдарда төрүттүнгөн хамаатыларны
18 чылдың октябрь-декабрьда Тыва Республика-
дан шериг албанынче келдиртиринин дугайында

1998 чылдың март 28-те «Шериг элгенин болгаш шериг албанын аайында» № 53-ФХ Федералдык хоой-а болгаш Россия Федерациязының аанын 2006 чылдың ноябрь 11-де Россия Федерациязының хамаатыла-шериг албанынче келдиртиринин аайында дүрүмнү бадылаарының ду-ында» № 663 доктаалыга дүүштүр, 1-2000 чылдарда төрүттүнгөн, шериг дунда турар азы турбаза-даа аңаа ар ужурлуг, курлавырда эвес Россия дерациязының хамаатыларын 2018 дың октябрь-декабрьда организа-тир сорулга-биле:

1. Тыва Республиканың келдириш-иисиязын, Тыва Республиканың муни-алдыг районнарының болгаш хоорай-угтарының келдириш-ин комиссия-ын тургузар.

2. Дараазында чүүлдерни бадылаар:
- Тыва Республиканың келдириш-иисиязының составын (кол болгаш лавыр);

- Тыва Республиканың муниципал-районнарының болгаш хоорай-угтарының келдириш-ин комис-ларының составтарын (кол болгаш лавыр);

- Тыва Республиканың келдириш-иисиязының 2018 чылдың октябрь-абрыда хуралдарының графигин;

- 2018 чылдың октябрь-декабрьда а Республиканың муниципалдыг тур-угларына хамаатыларны келдиртип ар үеде эмчи шинчилгезинин тала-биле комиссияларны эрттиреринин фигин;

- 2018 чылда шериг албанынче кел-тир ужурлуг хамаатыларны стацио-га шинчиинин болгаш эмнээринин азы-биле тускайлаан медицина орга-низацияларының даңзызын.

3. Хамаатыларны шериг албанынче диртирин Тыва Республиканың шериг комиссариатының чыылда пунктузунга рудар.

4. Хамаатыларны шериг албанынче диртип турар үеде Тыва Республика-н Кадык камгалал яамызы:

- 2018 чылдың октябрь-декабрьда риг албанынче келдириш-ин үезинде ааатыларны шинчиинин талазы-би-муниципалдыг тургузугларже график-угаар эмчи специалистерни чорудар;

- келдириш-ин кампаниязын эмчи ециалистер-биле, ВИЧ, РВ болгаш «В» лгаш «С» гепатиттин хыналдазынга н алыр лаборантылар-биле, эргежок-тула эмнер-биле, медицина дериг-хе-кселдери-биле, көжүр чоруур рентген-ргузуглары-биле, шериг албанынче-диртир ужурлуг хамаатыларның эмчи-инчилгезин кылып чорудар эт-херексел-лгаш деригелер-биле хандыар;

- шериг албанынче келдиртип турар ааатыларга эмчинин халас шинчил-зинге (эмнээш-ининге) тускайжыт-ынган эмчи дүзазын чедирери-биле, а Республиканың муниципалдыг-ргузугларында эмнелге албан чер-ери болгаш эмнелге-профилактика-лбан черлери (эмнээш-инин) стационар-мбулаторлуг) халас эмчи шинчилге-и-еттинип турарларны чорудары-биле,

2018 чылда шериг албанынче келдирткен ааатыларның стационар шинчилгезин-е болгаш эмнээш-ининге тускайлаан ме-ицина организацияларын даңзы езугаар-ускайлаар.

5. Тыва Республиканың Өөредилге-олгаш эртем яамызы өөредилге че-ринден үндүрткен шеригже келдир-тир назылыг оолдарның дугайында медээлерни Тыва Республиканың шериг комиссариатының тургузуунда салбыр-ларынче 2018 чылдың октябрь 1-ге чедир-кирер.

6. Хамаатыларны шериг албанынче келдиртип турар үеде Тыва Респуб-ликаның Культура яамызы:

1) Тыва Республиканың чыылда-пунктузунга чорудар культура-масса-лыг хемчеглерни болгаш кижизидилге-ажылының талазы-биле планнарны күүседиринге деткимче көргүзөр;

2) Тыва Республиканың шериг комис-сариаты-биле кады Шеригже келдириш-ин хүнүнүн план-сценарийин ажилдап-кылыр;

3) артистерниң, бот-тывынгыр уран-чүүл коллективтеринин, Ада-чурттуң Улуг-дайынының хоочуннарының, Чепсектиг-Күштерниң хоочуннарының, интерна-ционалчы дайынчыларның, шеригже-келдирткеннерниң ада-иелеринин шер-игже чоруурларның мурнунга күүселде-лерин, чүве чугаалаарын организааар.

7. Тыва Республиканың Информати-зация болгаш харылзаа яамызы Тыва-Республиканың шериг комиссариатының чыылда пунктузундан Россия Федерация-зының Чепсектиг Күштеринче шеригже-келдирткеннерни чорудуп турар үеде «Тыва эр кижилерниң ат-алдарының дүрү-мүн» тыпсырын организааар.

8. Сүмелээри болза:

1) Шериг албанынче келдириш-ин чорудуп турар үеде Тыва Республика-талазы-биле Иштики херектер яамызына:

- 2018 чылдың октябрь 1-ден де-кабрь 31-ге чедир (Тыва Республиканың шериг комиссариатының чагыын езугаар) полицияның нарядтарын Тыва-Республиканың чыылда пунктузунче болгаш муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чыылда-пунктуларынче, шеригже келдирткеннер-ни автомобиль транспорту-биле Абакан-хоорайже организааа чорудуп турар үеде террорисчи актыларны болгаш экс-тремисчи үүлгедиглерни хөй улус чыыл-ган черге болдурбазының талазы-биле хемчеглерни алыр;

- хөй-нитинин корум-чурумун хажыт-канының дугайында медээлерге (онза-байдалдар тургустунган таварылгалар-да), Тыва Республиканың чыылда-пунк-тузундан, а ол ышкаш муниципалдыг-районнарның база хоорай округтарының чыылда пунктуларындан келген билди-риш-иннерге, дыңнадылгаларга полиция-ажылдакчыларының чогуур үезинде хемчег алырын хандыар.

2) Тыва Республиканың шериг комис-сарына:

а) 1991-2000 чылдарда төрүттүнгөн хамаатыларны 2018 чылдың октябрь-де-кабрьда шериг албанынче келдиртиринин талазы-биле ажилды организааар;

б) шеригже келдирткеннерни шериг ал-банын эрттирер черлеринче организааа чорудар, келдирткеннерниң шериг коман-даларын тургузар, шериг кезектеринин төлээлеринге оларны хүлээдир сорул-га-биле, Тыва Республиканың Кызыл-хоорайда шериг комиссариатының килдизинин келдириш-ин пунктузунга чыылда пунктузунун удуртулгазының түр-штадын тургузар. Тыва Республиканың чыылда пунктузунун түр штадының состав-ын бодунун шиитпири-биле тодарадыр.

в) 2018 чылдың октябрь 1-ден декабрь 31-ге чедир Тыва Республиканың чыылда

пунктузунун ажилын организааар;

г) Тыва Республикада ОШАЧКИ-ниң үделге автомобил тускайлаарының болгаш шериг командаларын Абакан-хоорайга чедир чорудуп турар үеде орук-шимчээш-ининин айыыл чок чоруун хандыраарының дугайында айтырыгны сайгарап көөр кылдыр Россияның ИХЯ-зының Тыва Республикада ОШАЧКИ-эргелелинче чагыны кирер;

д) шеригже келдириш-инге белеткел-болгаш ону эрттирер ажилдар-биле хол-башкан Россия Федерациязының хоой-лужудулгазында доктаадып тургускан хемчеглерни күүседиринге эргежок чугу-ла дузаны организааа-эрге-хоойлу хевири-хамаанчокка организацияларга чедирер;

е) Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың декабрь 1-де «Шериг-хүлээлгезинин болгаш шериг албанын-дугайында» Федералдыг хоойлуну күүсе-дири-биле холбаштыр Россия Феде-рациязының организацияларының болгаш хамаатыларының үндүргөн ча-рыгдалдарын дуглаарының чурумунун дугайында» № 704 доктаалыга дүүштүр-организацияларның болгаш шеригже-келдирткен хамаатыларның үндүргөн-чарыгдалдарының орнун эгидерин хан-дырар;

ж) 2018 чылдың октябрь-декабрьда Тыва Республиканың муниципалдыг тур-гузугларында хамаатыларның шериг ал-банынче келдиртилгезин белеткээринин болгаш эрттиреринин талазы-биле ажилдың байдалына анализти кы-лыр. Шериг албанынче хамаатыларны келдирткеннинин түңнелдеринин дуга-йында медээни Россия Федерациязының Камгалал яамызынче чорудар кылдыр, Тыва Республиканың Чазаның 2019-чылдың январь 25-ке чедир кирер.

3) Өнчүнүн кайы-даа хевири хамаан-чокка организацияларның удуртукчула-рына:

- шериг албанынче келдириш-ин-биле холбашкан чарыгдалдарга ком-пенсацияны Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың декабрь 1-де «Шериг хүлээлгезинин болгаш шериг албанын дугайында» Федералдыг-хоойлуну күүсе-дири-биле, хемчеглер-эрттиргени-биле холбашкан Россия Фе-дерациязының организацияларының болгаш хамаатыларның үндүргөн ча-рыгдалдарына компенсация тыпсыр-кылдыр эргежок чугула документилерни-кожууннарның болгаш Кызыл хоорай-ның тус-тус шериг комиссариаттары-нче ки-рер.

- Тыва Республиканың Кызыл хоо-райының болгаш кожуннарының шериг-комиссариаттарына эрттирер шериг албанынче келдириш-инге хамаарыш-кан хемчеглерге шеригже келдирткен-оолдарның чогуур үезинде келирин хан-дыраары-биле, кыйгыртыш-ин бижикте-рин хамаатыларның ажилдап (өөренип)-турар черинге чогуур үезинде тыпсырын-хандыар.

4) Тыва Республиканың мэриязы Тыва-Республиканың шериг комиссариаты-биле дугуржугла езугаар:

- келдириш-ин ажилының талазы-биле чыылдаларны эрттирери-биле, 2018 чылдың сентябрь 28-29-та Тыва-Республиканың «Орус культура төвү»-күрүнениң автономнуг албан черинин көрүкчүлөр залын тускайлаар;

- Тыва Республиканың шериг комис-сарының чагыын езугаар шериг албанныг-кижилерни РФ-тиң Чепсектиг Күштерин-че байырлыг байдалга үдээри-биле, «Орус-культура төвү» күрүнениң автономнуг албан черинин көрүкчүлөр залын тус-кайлаар.

5) Муниципалдыг тургузугларның

баштыңнарына — Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш-хоорай округтарының Төлээлекчилер-хуралының даргаларына — келдириш-ин комиссияларының даргаларына;

- шериг албанынче келдириш-ин-биле холбашкан хемчеглерни белеткээринге-эргежок чугула техниктиг ажилдакчылар-ны томуйлаары болгаш оран-саваларны-тускайлаары-биле, кожуннарның болгаш-Кызыл хоорайының шериг комиссарларын-дан чагыгларны Россия Федерациязының-Чазаның 2006 чылдың ноябрь 11-де «Россия Федерациязының хамаатыла-рын шериг албанынче келдиртиринин дугайында дүрүмнү бадылаарының ду-гайында» № 663 доктаалыга дүүштүр-хүлээп алыр;

- хамаатыларның айыыл чок аргыш-тырылганы болгаш шериг албанынче-келдириш-ин-биле болгаш хамааты-ларны Тыва Республиканың муни-ципалдыг районнарының болгаш хоорай-округтарының чыылда пунктуларын-че чедирери-биле, а ол ышкаш Тыва-Республиканың чыылда пунктузунче-чедирери-биле холбашкан хемчеглерге-тускайлаан транспорт херекселдеринин-техниктиг байдалын хынаарын органи-заааар;

- 2018 чылдың ноябрь 15-те Тыва-Республиканың муниципалдыг район-нарына болгаш хоорай округтарына-Шеригже келдириш-ин хүнүн эртти-рер;

- Россия Федерациязының Чепсектиг-Күштеринге шериг албанынче келдирт-кен хамаатыларны байырлыг байдалга-үдээр;

- хоойлу езугаар барымдаазы чок-турда шериг албанынче келдириш-ин-биле албан-хүлээлгезин 27 харга чедир-эрттирбээн хамаатыларга хамаарыштыр-айтырыгны шиитпирилээри-биле, келди-риш-ин комиссиязының хуралдарын-эрттирер;

а) Тыва Республиканың муниципалдыг-районнарына болгаш хоорай округта-рына дараазында келдириш-иннинин эгелээринге чедир айда бирден эвээш-эвести;

б) Тыва Республиканың келдириш-ин-комиссиязына эргежок чугула апарганда;

- 2018 чылдың октябрь-декабрьда Тыва Республиканың муниципалдыг тур-гузугларына хамаатыларны шериг алба-нынче келдирткеннинин түңнелдеринин дугайында медээни Тыва Республиканың-келдириш-ин комиссиязының дарга-зынче 2018 чылдың декабрь 31-ге чедир-кирер.

9. Тыва Республиканың Баштыңының 2018 чылдың март 28-те үндүргөн «1991-2000 чылдарда төрүттүнгөн хамаатылар-ны 2018 чылдың апрель-июльда шериг албанынче келдиртиринин дугайында» № 106-РГ айтышкынын күжүн чидирген-деп санаар.

10. Бо айтышкынын «Тувинская-правда» болгаш «Шын» солуннарга пар-лаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан-езузуунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» инфор-мация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузуунун сайтызына кирер.

11. Бо айтышкынын күүселдезинге-контрольду Тыва Республиканың Баш-тыңының Администрациязының бол-гаш Тыва Республиканың Чазаның-Аппаратының регионун айыыл чок чорук-департаментизинге дагзыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2018 чылдың сентябрь 28
№ 407-РГ

Өвүр кожуунга адалар, иелер чөвүлелдериниң хуралында

АРАГАНЫҢ ХАЙ-БАЧЫДЫ АЗЫ

Тывада арагалаар чорук-биле демисел бөгүн чаа азы дүүн-даа тыптып келбээн, каш чылдар бурунгаар-ла туруп келген мөңгө тема, чидиг айтырыг болур. Республикада бөгүнгү байдал дугайында чугааны эгелээр мурнунда, эрткен үеже хая көрнүп, архив материалдарын ажыдып көрээлиңер. Кижиниң кадыына хору-лыг, «албыстадыр артык дашкаларның» дугайында хөй чүүлдерни каш чылдар бурунгаар «Шын» солунга корреспондентилер, бижикчилер база парлап турган болгай, хүндүлүг номчукчу.

«Европейжи омактыг чонна-на-ның организмде араганың хоразын уксус кислотазын чөмгө холуур деңнелинге чедир оожум хайылдырыптар тускай бүдүмел бар болганындан, олар чеже-даа хөй арага ишкеш, тоовас, эзирбестер. А моол рассаның чоннарында (ооң иштинде тываларның) араганы альдегиттерге чедир кончуг дүрген хайылдырыптар бүдүмел бар болганындан олар арагадан дүрген эзирир болгаш аңаа белени-биле чаңчыга бээр болган.

Делегейниң бүгү шажынна-рында арага ижери шуут хоруг-луг. Ылаңгыя ислам шажынны-биле арага ишкен кижини 40-ден 100 чедир кымчылаар ийикпе азы кара-бажыңга олуртур. Иран-га 1979 чылда совет специа-листтер спирттен водка бүдүрүп үндүрер завод тудуп берген. 1 ай эрткенде, ислам шажынның чүдүкчүлери ол бүдүрүлгени узуткап, бузуп үрегдээн. Кавказ-та мусульман чүдүлгелиг чон винограды өстүрүп, оон кызыл арага, коньяк дээн ышкаш эзир-тир суксуннарны кылып алгаш, чем кылдыр ижерлер. Ынчал-за-даа оларның арын-нүүрүнүң хоойлузу улуг күштүг: арага иш-кеш, эзирири дээрге эң бужар, бак чорук кылдыр санаарындан олар ындыг байдалга чедир иш-пестер. А бистиң Тывада байдал кандыгыл дээрзин дыка эки би-лир силер» — деп, 2002 чылдың апрель 9-та «Шын» солунга Лю-бовь Иргит бижээн.

«Шынның» база ол-ла но-меринге Айрада Монгуш нарко-логия диспансеринде эмнедип чыдар 39 харлыг, дээди эртемниг 2 ажи-төлдүг, ажил-агыйлыг аарыг кижиниң чугаазын кириген.

— «Студент чылдарымда-даа арага ижип көрбээн мен. Ка-жан институтту доозупкаш, эки ажилга тургустунуп алырымга, ажил-херек бүдүржүп аар дээн эш-өөрүм көвүдээн. Ол кээрде, албан арага-дарылыг, аш-чемниг болур. Келген улусту үндүр ойладыр эвес, амыды-рал-чуртталгавысты, студент чылдарывысты, өг-бүлөвисти, бүдүрер ужуруг ажылдарны чугаалажып «хөөрешкеш», ийи-чаңгыс ижиптер апарган мен. Чоорту ол дашка көдүрүптер чаңчыл ажил-албанымда эш-өөрүм аразыңа бо-ла уламчы-лаар турган. Төрүттүнген хүннер, шалың акшазы, эрге-дужаал ал-ганы дээш чылдагааннар-ла хөй. Ижип эгелээрге, ажи-төл, алган ашак, ажил-агый уттундурар».

«Аът өлүр — баглаажы ар-тар, ада өлүр — оглу артар», «Ада көрбээнин оглу көөр, ие көрбээнин кызы көөр», «Ада сөзүн ажырып болбас, ие сөзүн ижип болбас» деп үлегер домактарның утка-шынарын-че сиңнигип сайгарып, келир салгалдарывыстың амыр-тай-бың, кадык-шыырак, чырыткы-лыг салым-чолу дээш эде-хере алдынып, арагалап кем-херек үүлгедирин шегледип, ажи-төлүвүсче сагыш салып, кол кичээнгейни оларже угланды-рып көрээлиңер!» деп, Улуг-Хем кожуунуң Торгалыг ортума-к школазының удуртулгазы ада-лар хуралын эрттиргеш, шупту 46 кижиге адын салып, кыйгы сал-ганын 2005 чылдың ноябрь 17-де база «Шын» солунга парлаан.

«2005 чылдың 7 айларының түннелдери-биле Тывага 2531 кижиге чок болган. Ооң иштинде 859 кижиге чүрек-дамыр аары-ларындан чок болган. Ол ыш-каш айыыл-халап, кемдээшкин, хораннанышкын, өлүрүшкүн түннелинде амы-тынындан ча-рылган улустуң саны 861 четкен» — деп, хоочун журналист Таан-оол Хертек 2005 чылда «Шынга» бижээн.

Тывада кижиниң амы-тынынга чедер чоруктар өлүрүшкүннер 209, ол дээрже Россияда эң бедик көргүзүлгелерниң бирээ-

Хонук-оол Монгуш Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы.

зи. Ниитизи-биле алырга, чон водка, пивону хөйү-биле ишпи-шаан хевээр, арагадан хоранна-ныр база өлүржүр чоруктарның саны эвээжээр хамаанчок, улам харын көвүдөп турар. Хара-лаан, сергээр хөңнүвүс-даа чок, тыва чон-дур бис ийин... («Тывастаттың» 2005 чылдың сентябрь 24-те массалыг-ин-формация чепсектеринге берген материалдарындан.)

Үстүнде кириген факт-ба-рымдаалар дугайында чүүл-дерни аңгы-аңгы авторларның материалдарын «Шынга» бижип, парладып турганындан бээр ам 13-16 хире чылдар эрткен. Бо үе иштинде өскерилген чүве-даа чок, айтырыг ажык хевээр ар-кан, байдал харын-даа мырыңай улам чидиглени берген деп болур. Дайын-чаа болуп турар чурттар-биле бир дөмей, бир чылдың 9 айларының дургузунда 2121 кижиге өлүп хораан. Бирги ээлчегде база чүрек-дамыр аарыгларындан хөй улус чок болган. Ийиги, үшкү черде орук озал-ондактары, айыыл-халап болгаш арагага хораннанган та-варылгалар кижилерни бо чырык өртемчейден чарып алгаш баа-рын ук сан-чурагайлар көргүзүп турар. Эрткен 2017 чылда бистиң республикага 338 аныяк өг-бүлө бадылашкан. Ындыг-даа болза ынакшыл дугайында бир ырыда дег, «аяк-шайны кады аартар,

Людмила Салчак Тываның Херээженнер эвилелиниң даргазы.

амыдырал далайыңа кады эш-тип шыдавас» болган аныяктар эвээш эвес. 131 өг-бүлө чара бадыланчып, ийи тарай кылаш-тажы бээр ужурга таварышкан. Эзирик байдалга азы оваарымча чок болганындан орук озал-он-дактары кайы хөй. 2018 чылдың октябрь 8-13 хүннеринде чүлге бир неделя дургузунда безин эзирик 18 чолаачы туттурган. Октябрь 11-де болган озал-ондактың түннелинде 2 кижиге амы-тынындан чарылган, беш кижиге, оларның аразында чеди харлыг бичии кыс уруг янзы-бүрү кемдээшкыннерлиг эмнелгеже кирген.

Нарын байдалды Тываның Чазааның Баштыңының чанында хамаатылардан кирген санал-оналдарны деткир талазы-биле тургустунган чөвүлел, Тываның Адалар чөвүлели болгаш херээ-женнер эвилелдери эки билер, хемчеглерни ап чорудуп турар. Ынчангаш херээженнер болгаш эр кижилерниң киржилгези-биле удавас улуг чыышты Кызылга эрттирерин шиитпирлеп, бо хүннерде кожууннарже үнүп, чон-биле ужуражылгаларны эрттирип турар. Чоокта чаа Эрзин кожуунга барып четкеш, идепкейлиг чон-биле ужураш-кан. Дараазында Өвүр кожуунга ие херээженнер биле адалар хуралын эрттирген.

Тываның Херээженнер эви-лелиниң даргазы Людмила Сал-чак болгаш Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш мындыг чыыштарны эрттирериниң чугулазын демдег-леп, чонну эвилелдээн. Сөөлгү үеде ажи-төлүн кара чааскаан кижизидип чоруур бот ие бооп

чааскаан арткан аваларның, ышкаш кем-херек үүлгеткеш, да-мир-сывырындак херим артык олуруп чоруур эр кижилерниң саны көвүдөп турарын эрге-чы-гырга база эрге-хоойлу орган-нары дүвүрел-биле демдегтеп турар. Бистиң республикада кижиниң бирээзи албан кезини херээңге онаашкан, шиитпирле-болур. Россия Федерациязы биле деңнеп көөрге, ында кижиниң аразындан чүлге 2 кижиге кем-херек үүлгедикчилери бу-луп турар. Арага деп адаар чы-ишпес эзиртир суксунну» ийи алган соонда, эр улустан арты-каржы, дерзии кем-херектер херээжен кижилер үүлгедип турарын Өвүр кожуунуң те-

Хандагайтыга болган хурал Тываның Баштыңының чаны да хамаатыларның эгелээ киннерин деткир талазы-биле комиссияның удуртукчу Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш ие келинге демдеглээн.

Тываның Херээженнер эви-лелиниң даргазы Людмила Сал-чак арагалаар, кем-херекте үүлгедип турар улусту шы-орукче углап-баштаар талазы биле хемчеглерни ап тура-бис. Арагага сундулуг херээже улусту полицияның шыңгы хайгааралында алган дээрзи дыңнаткан.

Муниципалдар аразында по-лицияның Чөөн-Хемчик кожуун да Иштики херектер килдизи Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хе-биле кады хары угда 4 кожууну харылап турар. Полиция килдизиниң начальниги Орпа-Ховалыгның дыңнады-биле Сүт-Хөлде 58, Чөөн-Хемчикте 17, Өвүрде 19, Мөңгүн-Тайгада 11 херээжен кижини шыңгы хай-гааралга алган.

Тываның Херээженнер эви-лели «тайып ушкан иелерге даянып туруп кээр» кол чө-ленгиш агитквартираларны иделкейлиг ажылы — ында ха-ра туттунган херээжен иелер дээрзинге бүзүрелдиг. Ынчангаш бо ажилдың угланышкынын күштелдирер сорулганы салган.

Чижээлээрге, совет үелер-де бир суурда 12 хире агитба-жыңнарның кежигүннери херээжен кижиниң аал-оранта кылыр бүгү-ле ажил-агыйлы-га четтикпишаан, чуртта чонну янзы-бүрү ажилдарга хаара тудуп, ажилдап чораван

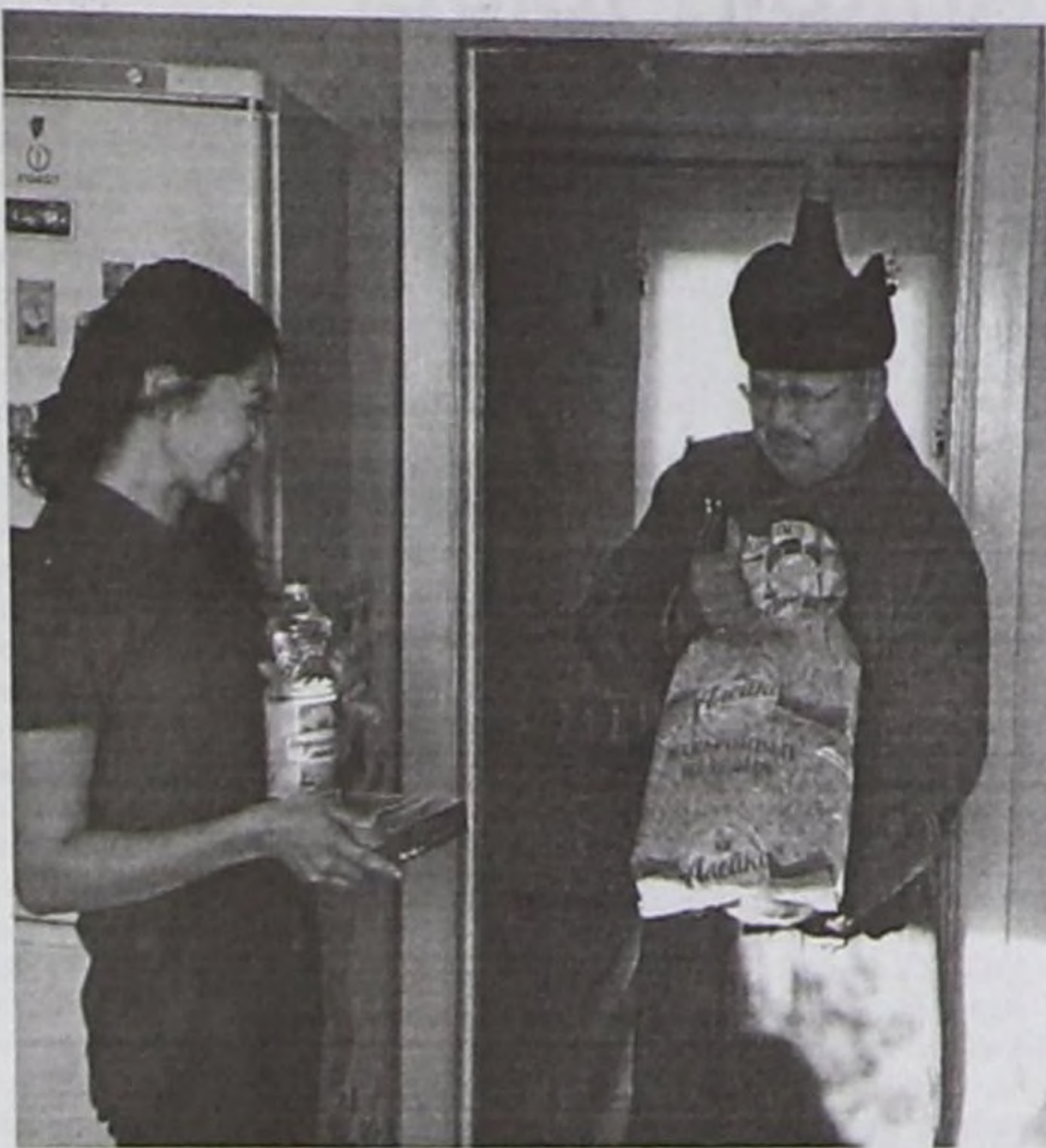
АЛБЫСТАДЫР АРТЫК ДАШКА

оолдаашкынының үезинде куларга дузалажыр сакчыларның бригадаларын аап берип, малдың чаш камгалап алыр сорулгалыг дузалажыр дээш оон-ске ажил-иш хей. Школа на уругларның өөредилгезин хайгаарап, оларның корумун, өөредилгеге хамаарылын экижидер талазы-биле еглерни ап чорудуп келген. аңгыда огородтарынга, арынга ногаа, чимисти та-востурп, херим кажааларын шүг кылдыр септеп, чугай-алыр турган. Моон алгаш ге, хей-ниитичи, идепкейлиг кижиге арагалаар чайлыг, уг-е-даа турбас.

жы-төл кижизидилгезиниң ийинда айтыргларны хе-кен улус бир аңгы чыгып ш, адалар база «эр чугаа-боттары аразында чорут-биле бо эрткен хурал он-й болган. Херээжен улус

баштаткан идепкейлиг ада-лар Хандагайты школазынга 5-6 класстарның өөреникчилери-биле ужурашкан. Келир үеде Ада-чуртун камгалаар шериг албан-хүлээлгезин күүседир, спорт-биле (Өвүрде хостуг хүреш, бут бөмбүү болгаш тыва хүреш улуг сайзыралды алган) өңүктөжири, эр боол өзүп кел-геш, төлөптүг мөзү-шынарлыг, оолдарының бүзүрелдиг ада-лары болуру дээш өске-даа амы-дыралда чугула айтыргларга харыылап, школачы оолдар биле хүндүлүг ада-лар ажит-ча-жыт чок чугаалашкан.

Чөөн-Хемчикте Адалар чөвү-лелиниң бир чаагай чаңчылы барган, чораан черинге-ле хей ажи-төлдүг болгаш амыдыралы чегей өг-бүлелерни аш-чем-биле хандырып турары болур. Бо удаада Өвүр черге база хол куруг келбээннер. Бирги хереглелдин аш-чем барааннарын Өвүр кожууннуң төвү Хандагайты

Омак Донгак, Ульяна Куулар хей ажи-төлдүг өг-бүлө.

олог башкыларның ажи-тыг а-сүмезин дыңнап алган. ачыларга ылаңгыя назы эээн уругларга ада-иезиниң өөредилгиг көскү үлегер-ээнден аңгыда, эки кылган лсоонда мактал сөстөр чугу-бооп турар. Психологтарның ылбыры-биле мындыг хевир-деткимче ажи-төлдүг адазы кижиге база херек болур.

Эрткен неделяда Өвүр ко-ннуң Хандагайтыга болган ээжен улустуң аразында ара-ашкын, кем-херек үүлгедир уктар база уруг-дарыг ки-идилгезинге хамаарышкан тыргыларны чугаалашкан алга Бай-Тайга кожуунда «Арал» киностудиязының ээлери база киришкен. Эзи-сарыг суксун пивога сундулуг кижиниң амыдырал-чурттал-ы, ооң оглуноң белең эвес тым-чолун кино чурукка тырт-ып каанын көргөн аваларның ааның чажы бүлдеңейнип турган.

Тываның Адалар чөвүлели-ниң даргазы Хонук-оол Монгуш диишкениң ажилдап турар өн-Хемчик кожууннуң Ада-р чөвүлелиниң кежигүннерин аа Өвүр кожуунга апарып дирген. Чагырга даргазының алачызы Болат-оол Кууларга

суурда 4 өг-бүлөгө барып чеди-рип берген. Оларның аразында ада-иезиниң хайгааралы чок арткан ажи-төлдү өстүрүп азы-рап чоруур эриг-баарлыг ада-ие Валентин биле Чодураа Дон-гактарны онзалап, демдегеп болур. Олар боттарының үш ажи-төлүн өстүрүп, кижизит-кеш, амыдыралдың улуг делгем оруунче үдеп каан.

А эрткен 2017 чылдың де-кабрьда өскүс болгаш ада-иези-ниң хайгааралы чок арткан 3 уругну өг-бүлөзине кижизидери-биле хүлээнип алган. Ынчалдыр 2002 чылда төрүттүнген Юли-на, 2007 чылда чырык черге бо-дараан Начын база 2015 чылда чаяаттыг Дмитрий буянныг ада-иезиниң азыралында. Черле ынчаш, Хандагайтыда хей ажи-төлдүг өг-бүлелер эвээш эвес. Боттарының 4 ажи-төлүн азырап чоруур ада-ие Омак Донгак бол-гаш Ульяна Кууларны хамаарыш-тырып болур. Өскелерге үлегер-чижек болуп чурттап, амыдырал чоруур өг-бүлелер Эрес Ооржак-ты, Допуш Монгушту, Лариса Кууларны, Биче-кыс Кууларны, Комбуй-оол Кара-Сал оларны кожууннуң удуртулгасы демдег-леп, шаңнал макталдарны ты-выскан. Өвүр кожууннуң чагырга даргазы Аржаан Ооржак хуралга

сөс алгаш, келир 2019 чылды кожуунга «Төрелдер чылы» кыл-дыр чарлап, назы четпээннерниң кижизидилге ажи-тыгче онза кичээнгейни угландыраы-биле буянныг эгелээшкенин уламчы-лаарын чонга дыңнаткан.

Хандагайтыга эрткен Ада-лар болгаш иелер чөвүлелиниң хуралында Чөөн-Хемчик ко-жуунда Адалар чөвүлелиниң кежигүннери болур культура ажилдакчылары концерт про-граммазын база бараалгаткан. Ырда кирген Шемихемниң «Айлаң кужу» Эртине Ховалыгның, көктүг-шыктыг Хөндөргейниң

азы Ыраажы хемниң эрес эрле-ри Дмитрий Кара-Сал, Сылдыс Тюлюштуң база Кашпалдарын херип алган, каас-чараш Ийме суурнуң чагырга даргазы, Ты-вада билдингир мөге Арсен Ондарның хоюг үнү-биле таалан-чыг, уян чараш кылдыр бадырган сагыш-сеткил дойлуп келир ыры-ларын Өвүрнүң чону магадап ханмаан. Ол ышкаш Ыраажы, композитор, шүлүкчү сура-лыг Борбак-Арыг деп ырының автору Анатолий Монгуштуң дуңмазы, композитор Алесандр Лаптаңның «катап дирилген» эдер-хааржаанга бир дугаар ой-наар аас-кежиктиг болган Томас Монгуштуң баянга аяныг чараш үделгези хамыкты кайгаткан. Салым-чаяаны ала-чайгаар-ла саарлып чоруур аныак компо-зитор оол бодунуң чогаадып алганы «Төөгүлүг Даа кожуун», «Тыва дылым» деп шүлүктөрүн база өткүт, тода аяныг номчуп күүсеткеш, көрүкчүлерниң «Бра-во! Кайгамчык-тыр!» деп кыйгызы болгаш артист кижиге эң дээди үнелел болур — үзүктел чок адыш каскаашкыннарын чаалап алган. Эң сөөлүндө «Чадаана» деп су-раглыг ыры келген аалчылар, бот-тывынгыр артистер-биле күүседип эгелей бээрге, залда олурган улус шупту бир деңге: «Эргеленип, ханмазым, эргим Тывам булуңу» — дээш кады ырлажып турдулар.

Мерген ОНДАР,
«Шын» солуннуң корр.
Авторнуң тыртырган
чуруктары.

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУРУНЧЕ КЫЙГЫРЫП ТУР!

Тыва Республиканың ИХЯ-зы ада-иелерни ажи-төлүнгө кичээнгейлиг болу-рунче кыйгырып тур!

Сентябрь 26-да 13 шак үезинде Россияның ИХЯ-ның «Улуг-Хем» муниципалитеттер аразының килдизиниң № 5 по-лиция пунктузунуң (Чаа-Хөл) дежурный кезээнге Чаа-Хөлдүң төп кожуун эмнелгезинге тынып чадаан, тыртып сириңейнип турар назы четпээн 11 харлыг оолду эккелген деп дыңнадыг кирген.

Полиция ажилдакчыла-рының баш бурунгаар тодарат-каны болза, оол херим иштинге бажыңының чанынга ойнап турган. Ол теректе азып каан хендирге чайганып тура, тутту-нуп чадай бергеш аңдарылган. Аңдарлып бадып чыдырда, оолдун бажы ораашкан хендир-же кире бергеш, астына берген. Оол тынып чадап эгелээн. Ава-зы биле угбазы ону соңгадан көрүп кааш, дораан халчып чеде бээрге, ол меделер чок чыткан.

Бо хүнде назы четпээн оол-ду Кызыл хоорайның уруглар эмнелгезиниң реанимация сал-бырында эккел чыттырган.

Полиция ажилдакчылары болган таварылганың шупту байдалдарын тодарадыр тала-зы-биле хыналдаларны чорудуп турар. Ада-ие хүлээлгелерин чогуур деңгелге күүсетпээни дээш оолдун хоойлу езугаар төлээлерин административтиг харыысалгага онаарының ду-гайында айтыргыны шиитпирлеп турар.

База бир озал-ондакка Кы-зыл-Мажалык суурга 13 хар-лыг оол таварышкан.

Сентябрь 26-да хүндүскү үеде Россияның ИХЯ-ның «Ба-рыын-Хемчик» муниципали-теттер аразының килдизиниң дежурный кезээнге Барыын-Хемчиктин кожууннар аразының эмнелге төвүнге бажының сөөгү болгаш мээзи кемдээн 13 харлыг оолду эккелген деп дыңнадыг кирген.

Таварылга болган черге ол дораан четкен полиция ажил-дакчыларының тодаратканы болза, Кызыл-Мажалык школа-зынга чапсар үезинде кемдээн оол кабинетке өске класстың ийи өөреникчи уруглары-биле чугаалажып тургаш, маргы-жып эгелээннер. Маргыжып, кыржып тура, уруглар оолду күштүг идер орта, ол ханада азып каан демир аскышка ба-жын чаза үскен. Ук барымдаага хамаарыштыр хыналда ам-даа уламчылап турар.

Уруглар-биле озал-ондактыг таварылгаларны болдурбас дээш, полиция ажилдакчылары ада-иелерге серемчилелдиг болурун, уругларны хайгаарал чок кагазын шыңгы сүмелеп турар.

Уруглар каяа-даа турганда, оларның айыыл чок чоруун улуг улус ыяап-ла хандырап ужурулуг. Силерниң төлүңерниң кадык-шылы болгаш амы-тыны, бир-ле дугаарында, чүгле силерниң боттарыңардан хамааржыр деп чүүлү сактып алыңар!

Тывага политиктиг репрессияларже чаа көрүш

ҮЕНИҢ ШАПКЫНЧЫЗЫ

(Уланчызы. Эгези №118, 119 «Шын» солунда)

1925 чылдың октябрьда ТАРН-ның IV съездизи болуп эрткен, аңаа ТК-ның Чиңгине секретарына Монгуш Буян-Бадырғы соңгуткан.

1926 чылдың октябрьда ТАРН-ның V съездизинге ТК-ның Чиңгине секретарына Монгуш Буян-Бадырғы катап база соңгуткан...

А бистиң номувустун кол маадыры Оюн Танчай 1921–1922 чылдарда бижээчилеп ажилдааш, 1923 чылда (чамдык медээлер езугаар, 1922 чылда) аныяк республиканың саң-хөө яамызының сайыдынга томуйлаткан. Ынчан ол чаа-ла үжен хар чедип турган. Саң-хөө, экономика талазы-биле тускай эртем-билиг чок-даа болза, алызындан чырык угаанныг, өөрениичел болгаш, ол-бо харысалгалыг албан-дужаалга 1926 чылга чедир ажилдаан. Боду хамык чүвени угаап билип, саң-хөө ажылының кол үндезинин сайгарып туруп, шижээдил алган. Бодап-даа көрүнер даан: ыраажы, хөгжүмчү, очулдурукчу – уран чүүлге дески салымныг болурундан аңгыда, чалбыштыг хувискаалчы боорда, чурт башкаар мерген угаанныг удуртукчу болгаш саң-хөөнү бот-өөредилге-биле шижээдил алган баштайгы тыва саң-хөөчү, банкир... Чаңгыс кижиге салым-чол ол хире эгээртинмес хейнү харам чокка хайырлаан. Чүгле хайлыг, ууттунмас аар-берге үүле-чолдуг амыдыралды база эң сөөлүндө каргыштыг немелде кылдыр эдилээр-биле берген.

Өөренири, эртем-билиг чедип алыры аныяк тыва кадрларга дыка чугула апарган. Бо сорулганы боттандырырынга Моол Арат Республика биле Совет Эвилели Тыва Арат Республикага дузалаан. 1925 чылда ТАРН ТК-ның Даргазы Монгуш Шагдыр Улан-Баторже, МАРН-ның ажылының дуржулгазы-биле таныжар дээш, барып чораан. Ынчан ол ТАРН болгаш МАРН-ның аразында кады ажилдажылга болгаш тыва дыңнакчыларны МАРН ТК-ның чанында Төп партия школазынга өөредириниң дугайында чугаалажышкыннары кылган. Шак ол дугуржулга езугаар 1925–1929 чылдарда ийи чылдың курстарына Тывадан үш бөлүк оолдар-кыстар (шупту 30 ажыг киж) халаска өөренир аргалыг болган деп бо айтырыгны шинчилеп көргөн эртемден Л.К. Хертек «Тыва Арат Республика үезинде тыва-моол харылзаалар болгаш хамаарылгалар» деп ажылында айыткан. Баштайгы бөлүкче кирип, Улан-Батор хоорайга угаан чырып алган Адыг-Түлүш Хемчик-оол ышкаш дыңнакчылар алызында барып Тывага чугула күрүне болгаш партия эрге-дужаалдарны эдилеп чорааннар. Оларның хөй нуруузу «барыын үзелдиглер-биле» демисел үезинде репрессиялаттырган. Танчай база Моолга өөренип турган деп медээлер бар, ынчалза-даа кадагалаттынып арткан даңзыларда 1925 чылдан соңгаар Моолга ийи чыл курстарына өөренип келген дыңнакчылар аразында ооң ады таварышпайн турар. Азы дугуржулга чарар бетинде-ле чамдык тывалар Моолга түр курстарга өөренип келген, а Танчай оларның аразынче кирген турган чадавас.

Салым-хуу аайлажып, Оюн Танчай ТАРН-ның улуг эвилелчизи болгаш өмээржикчизи Совет Эвилелинче ажилдап чоруптар аас-кежиктиг болган. 1926–1927 чылдарда ол Москвага ТАРН-ның СССР-де бүрүн эргелиг төлээзи азы элчин-сайыт бооп ажилдап, совет чоннуң амыдыралы-биле чоок таныжып, делегей көрүүшкүнүн, эртем-билиин улам ханылаткан, улуг политика-биле таныжар аргалыг болган. 1927 чылда Танчай Москвадан эл кээрге, ону ТАРН-ның Даштыкы херектер сайыдынга томуйлаан. Ол томуйлаашкын езулуг шын

болбайн канчаар – Моолдун-даа, СССР-ниң-даа байдалын эки билир, моол, орус дылдарны хостуг ажылгаар, кадагааты улус-биле каш янзы чугаалажып билир, депшилгелиг үзел-бодалдыг, чуртунун келир үезин угаап бодап, ол дээш ажилдап шыдаар киж чаа быжыгып орат республиканың эң шыырак удуртукчу кадрларының бирээзи апарган дээрзи маргыш чок.

1932 чылда Оюн Танчайны депши-дип, ТАРН-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызынга, күрүнениң план комиссиязының даргазынга томуйлаан (чамдык бижимел барымдааларда 1930 чылды айтып турар). Күрүнениң план комиссиязы аныяк республиканың экономиктиг политиказын

О.Ч. Танчай.

тодарадыр албан болуп. Танчайның башталгазы-биле ажилдап кылган улус ажил-агыиының сайзыралының 5 чыл планы ажил-агыиы чорударының социалистиг хевиринче шилчилгени баш удур көрүп турган. Ооң соонда өзүп олурар удуртукчуна катап база Москваже, бо удаада КУТВ-ка өөренири-биле чоруткан. Бодунун долдурган анкетазында 1933–1934 чылдарда аңаа өөренип турган мен деп айтканы ооң бадыткалы болуп. Ол үеде ТАРН-ның удуртуп баштаар ажилдакчыларының кол өөренир чери апарган университетке угаангыр-сагынгыр, эртем-билигнн белени-биле шижээдил ап шыдаар Танчай нам активниң ийи чыл хуусаалыг курстарына күзелди-биле өөренип, төрүн чуртунче эл келген. Ынчан ол Тывабанкының баштаар чериниң даргазынга (1934 чылдан эгелеп) ажилдап турган. 1936 чылдың июль айда, ТАРН-ның тургустунганындан бээр 15 чыл оонга уткуштур, Тыва чазактың дээди шаңналы Республика Ордени-биле эң баштай шаңнатканнарның даңзында ооң адын бир дугаарында айткан. Революсчу Тываның мурнунга онзагай ачы-хавыязы дээш шаңнаан деп барымдаазы кылдыр айткан турган.

Оюн Танчайның ТАР үезинде ажил-чорудулгазының документалдыг бадыткалдары кончуг эвээш кадагалаттыган. Бир талазында, контрлаан дээш, ооң адын салган документтерни чок кылып турган чадавас. Ооң ажылының артып калган бадыткалдыг чамдык кижиктерин маңаа кириери черле чүүлүг боор.

СССР-биле ТАР-ның чазактарының аразында ТАР-ның девискээринге транспорттуг организастаар талазы-биле кады ажил дугайында дугуржулга болгаш 1932 чылдың сентябрь 16-да ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң оралакчы даргазы Танчайның ат салганы документ

кадагалаттынып арткан. Ол ам ТР-ның Төп күрүне архивинде чыдар. Ында айтканы болза ТАР-ның транспорт ажил-херээн болгаш орук ажил-агыиы сайзырадырының эргежок чугулазын барымдаалааш, ийи таланың чазактары ТАР-ның девискээринге «Совтывтранс» деп чаңгыс аай транспорт ниитилелин тургузар ажилдарны чорударынга чөпшээрешкен дээр. Ол ниитилелдин ажилдаар байдалдарын тодарадыры-биле ук дугуржулганы чарган болуп турар. Бо дугуржулганы бүрүнү-биле 2011 чылда Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң үндүргени «История Тувинской Народной Республики в архивных документах 1921–1944 гг.» деп эртем үндүрүлгезинден көрүп таныжып болур (126–129 а.).

Ол ышкаш ТАР-ның улус ажил-агыиының сайзыралының 5 чыл планын бадылаар дугайында ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң болгаш Күрпанның хуралының протоколу бар. Ол планын ажилдап кылган киж база-ла Оюн Танчай болбайн канчаар. 1932 чылдың март 27-де болган хуралдың протоколундан аңаа санал бергеннерниң чамдык үзүндүлерин борта кириээлиңер. Эш Кижир-оолдан: «... Бо планын иштинде фабрик, завод тургузар дээр-дир. Мооң мурнунда бистиң Тыва даштыкының садыгжыларының холунга кирип, боттарының оранының байлаан ажылгап шыдавайн чораан болгай. Ам бис планын ажылывысты чорударывыста, көдээниң хөй түмөн арааттарын калбаа-биле киришти-рер бис...»

Эш Чүлдүмден: «5 чылдың планын чогаадып, тус күрүнени капиталистиг эвес, социалистиг эге-биле чорудуп турар-дыр. Чаа, эштер, ынчаарга 5 чылдың планын күүседирде, 4 чылда күүседирин эргелээр-дир...»

Эш Товариштайдан: «Ам шүгүм-чүлелди эгелээр-дир...»

Эш Дырды-оолдан: «Эш Танчайның илеткелин болбас дээр чүвем чок. 5 чылдың планының дугайын боттандыраар дугайында санал бээр мен».

Эш Тыңгыжадан: «Эш Танчайның илеткелин дыңнааш, удурланыр чүвем чок уткуп хүлээп алыр мен».

Эш Оңгай-оолдан: «... База эш Танчайның тусчурттуң иштинче 5 чылдың планнаанының иштинде демир-орук кирип келир дидир. Машина, бо демир-орукту чогуу кайыын, кандыг черден кирип келир дугайында чогуур чери-биле кирип келир база чогуур электри дугайында. Бо электри база хөй арат сайзыраарына кончуг холбакталдыг чүүл, бо электрини көдээ кожууннарже чедирер болза эки боор. Чижээ, Чөөн-Хемчик кожуун болза элээн хоорай апарган чер болгай».

Эш Маңнайдан: «Чаа, эштер, улустуң 5 чылдың планын намың бо 9 дугаар улуг хуралына эреңгейин чөлшээрер, бадылаар. Бо план болза Тываның үндезин ажил-агыиының кол сорулгазы болур».

1932 чылдан 1937 чылга чедир О.Танчай ТАРН ТК-ның Президиум кежигүнү болгаш ТАР-ның Чазак кежигүнү бооп келген. ТАР-ның Биче хуралының кежигүнү (депутаты) кылдыр каш катап соңгуткан. Ол база-ла ооң аталдарының, политиктиг амыдыралда аар деңзилиниң херечизи.

О.Ч. Танчайның ажил-чорудулгазында саң-хөө яамызын баштаанындан аңгыда, Тывабанкының удуртукчузу болгаш совет-тыва ниити акционерлиг банк ниитилелиниң Совет Эвилелинден келген дарга-биле кады даргазы бооп ажилдааны онзагай черни ээлеп турар. Тываның чаа акшазын 1, 5, 10, 25 деп доктааттырган өртек-биле саарылгаже кириериниң эгелекчизи болгаш организа-акчызы ол турган. Акшаның доктаамал өрттөн четчир хөй алдын курлавыры магадылап турганын айтып каалыңар. Амдыгаа чедир Тыва Республиканың Национал музейинде ооң адын салган тыва саазын акша кадагалаттынып чыдар.

(Уланчылыг)

Валерий КАРА-ООЛ.

Ук төөгүсүс

БИСТИҢ АЧАВЫС

Бистиң ачавыстың адын чыгар дээр. Ачамның адазы болуп кырган-ачамны көрбээм. Сөөлүндө кырган-ачавысты айтыраарымыска, адын Шойжунчап деп айтып берген. Ол ачавысты Шойжунчап огу дээр турган боор ийн.

Балыктыг-Хем чурттуг, бистиң мурдундагы аймаавысты чөөн кыргыз дээр турган. Эрэин талазында чурт чоруур моол дыл билир тывалар барыын кыргыздар деп адаар чоруу бистиң төрөл бөлүктүң шын фамилиясы кыргыз. Ынчангаш бистиң ачавыс амыгы үени-биле Чиге Шойжунчап кыргыз дээрге шын боор.

Улуг-Хемниң биче адыры Хемниң агып баткан чериниң шын ады Балги. Бистиң улус шаг-төөгүдөн ук хемни Балги дээр. Хөй балыктыг боорга, ону көргөн чон Балыктыг, адап каарга, СССР үезинде Тыва картасында ол ат орус аян-биле бижиттинген. Балги азы Балык Кунгуртуг суур чоогундан агып баттыка узун хем чүве.

Ачавысты сактып олурарымга, эң кежээзи аажок киж чүве. Ус-ше бызаңчы, дарган болурундан аңгы тайга-таңдының аң-меңиниң ачызы ажы-төлү бистерни азырап, өстү каан.

Мээң ада-иемниң кыштаа оор балыктыгың Кезек-Дыт деп чыгар турган. Төрүттүнген черим база Ачавыс кургаг пөштерни шарыг чүдүрүп эккелгеш, оон манзалар чыгар, өл-шыкка алыспазын дээш, бижээш черге чый салып алыр чорыңдыг бөлөн манзалар бар боор. Ада-чурттуң Улуг дайынының үези 1943 чылда ачамга ополчен шерге хаактар биле ланчыы боолар ыяш унун чазап кылыр даалга бер Ачавыс Амырбит акыйны дузалап алыр алгаш ажилдап турду. 40 чыл үезинде ыяш чондурар, дилдирер, ноктар, пилорама деп чүве бар э. Бүгү ажилды чүгле хол-биле кылдык аар-берге турган. Суурнуң шүзүр чурттакчыларын чыып алгаш, олар ак халаттар кедиргеш, ыяштан чыгар кылган бооларны чүктеткеш, каш дур ырак черже походтап чорудуп турду.

Шору чүве билир апаргаш мин кээримге-ле, бистиң өөөүске изилдемир суугу турган чүве. Кайы-бир черде демир-дести тып алыр, шевер кыдарлыг ачамның тывынгыры ол тур боор. Аңчы киж болгаш, үнелиг өлөкштери-биле кыдаттардан ок-чөп дээш чүнү-даа орнажып алыр. Кы садыгжыларның эң эки деп санаа «тавын-чен» деп чактыр боозу биче ачамга турду. Ачавыстың мында ажилгыр, кежээ болгаш кызын чораанының ачызында өг-бүлелист мал-маганының саны база хөй турганын эки сактыр-дыр мен.

Улуг-Тарыс чайлаанга 1945 чылда август эгезинде чонну улуг хамч аарыг таварган. Улуг-Тарыс дээрге амыр үеде чоннуң кадыкшылын экижидип ап турар Тарыс аржаандан хемни өскээрге, улуг делгем черлер ол-ла Балыктыг-Хем аалдарының кол чарлаар черлери база ол. Бужар-дум аарыындан (корь) хөй кижилер аары хоочурап эгелээн. Халдавырлыг аарыдан канчаар камгаланырын билбес бөдүүн чондан хөй киж амы-тының чарылган. Хат, салгын дамчыштыр турар онза айылдыг аарыг чүве-ди. Кижиниң эът-кежи шивишчилээр, ооң соонда ишкээрлеп ханылаар. Ачавыс хөөкүй аарыг хирезинде даштын мал маганын деп үне-кере маңап турган аарыын ишкээрлеп алгаш, чыгар болган. Ол-ла хонашка Чайлыг-Бай деп кыс думам база амы-тының чарылды. Берге үүле-салымга ол чылын таварыштывыс. Ол күзүн чурт ийи-чаңгыс аалдар Балыктыгже четке менди алып келген.

Дерме ДОРЖУ
Кызыл хоорай

Чыраа-Бажы ортумак школазының 70 чылынга

БИР ДЕМНИГ, ЭП-НАЙЫРАЛДЫГ

Школаның директору
Э.О. Монгуш.

техниктиг баазы чылдан чылче чаарттынып, бедик деңгелдег башкылар-биле чепсегленген коллективтиң ажил-ижи өөреникчилерниң чедишкенин-неринден көстүп турар. Бо каш чылдарда доозукчуларның бышкан билигиниң аттестаттарын холга ап, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринче бедик хууларлыг кирип турары — коллективтиң амгы чедишкени.

Эрткен чылдарывысче чоргаарал болгаш, хүндүткел-биле хая көрүнүп, чеден арттың бедиин харап келген школа-выс республикада билдингир, чоргааралдың төвү дизе чазык болбас. 2007 чылда Чыраа-Бажы школазынга немелде өөредилге кылдыр республика чергелиг эксперименталдыг шөлду ачы-дарын чедип алганы дыка улуг чедишкени деп санап турар. Аңаа уругларның уран чүүл болгаш эстетиктиг кижизидилгениң угланышкыннарын чурулга студиязының башкызы А.Д. Куулар, ыры башкызы М.Ч. Ондар

база танцы башкызы А.В. Монгуш олар эрттирип эгелзэннер. Бешчүлүгүлчүлзэн төлөвилеп бедик көргүзүлгелерни чедип ап, Тываның Өөредилге болгаш эртем яамызынга тергип түннелдерин бадыткаанының соонда, яамының дужаалы-биле республика чергелиг өөредилге-методиктиг төптү ажиткан. Дээди категорияның чурук башкызы А.Д. Кууларның удуртулгазы-биле төптүң кол угланышкыны Тываның барыын талазында кожуннарның школаларына чурулга, ыры, танцы (ритмика) кичээлдеринге мастер-класстар, өөредилге-методиктиг ажилдар чоруп эгелзэн. Ол ажил школа-да ам-даа үргүлчүлөвишаан.

Амгы үеде Чадаананың уран чүүл школазының филиалы школаның баазында ажилдап турар. Ону ачыдарына Дээди Хуралдың депудады Аяна Самыяевна Монгуш улуг үлүг-хуузу кириштирген.

Сөөлгү үш чылдың түннелдери-биле өөредилге болгаш кижизидилге талазы-биле школаның рейтингизи кожунда бедик черде турар болгаш Чөөн-Хемчик кожунунуң тергип дзэн школаларның одурунда чоруп олурар. Ол школаның аныяк директору Э.О. Монгуштуң болгаш ооң хөгжүлдеже бурунгаар көрүштүг оралакчыларының ачызы дээрзи билдингир. Шударгу, демниг коллективтиң ажилының түннелдерин өөреникчилери кожун болгаш республика иштинде удаа-дараа бадыткап турарлар. Эге класс-тан эгелзээш өөреникчилер федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына дүүштүр өөренип, башкыларның билиин шигээдип ап турарлар. Башкылар боттарының талазындан

Школаның чуруу.

билиг бедидер курстарже доктаамал барып, билиин бедидип турарлар. Эрткен өөредилге чылында башкыларның 98 хуузу билиин бедиткен. Дээди категорияның 4 башкызы аныяк башкыларга методиктиг дузаны кадып, кичээлдеринге олуржуп, сайгарылганы кылып берип турары өөрүнчүг. Дагыныкчы башкыларын чыдып кагбайн, бир деңге ажилдап турар аныяк башкылар хей. Эрткен 2017-2018 өөредилге чылында "Чылдың башкызы" мөөрейниң аңгы-аңгы тиилекчилери Чыраа-Бажы школазындан үнгени хөйүнү чугаалап турар. Орус дыл, литература башкызы, дуржулгалыг башкы С.С. Чанзан, директорнуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы, химия башкызы А.Б. Ооржак база танцы башкызы А.В. Монгуш кожунунуң адын камгалап, республикада болган профессионал мөөрейлерге чедишкенин киришкенер.

Бо школаның дөрткү классчылары ханы билин-биле 3 чыл улай Кызылдың президентиниң кадет училищезинче (2015-2016, 2016-2017, 2017-2018 өөредилге чылдары) кирип ап турары улуг чоргаарал болур. Ол дээр-ле эге школаның башкыларының, англи дыл болгаш күш-культура башкыларының демниг кады

ажылдажылгазының бадыткалы-дыр.

Янзы-бүрү бөлгүмнер уругларның сонургалдарының аайы-биле ажилдап, бедик көргүзүлгелери-биле школазының адын тудуп турар. Шыдыраа бөлгүмүнүң кижизиттирикчилери (удуртукчузу күш-культура башкызы А.И. Чанзан) бо каш чылдарда республикада шаңналдыг черлерден дүшпейн турарлар. Бүт бөмбүүнге (удуртукчузу күш-культура башкызы Х.А. Шагжы) өөреникчилеривис кожун болгаш зона маргылдааларына тиилзээш, республиканың тергипнери болганы-биле Красноярск крайга Тываның адын төлээлеп киришкеш келген. Ол база школавыстың төөгүзүнче алдын бижик-биле кирер уругларывыс-тыр.

Амгы үеде школаның коллективи 48 башкы болгаш 31 техниктиг ажилчындан тургустунган. Арыг-сигил, чырык, чылыг өрээлде 284 бичии чаштар өөренип турар. Бурунгаар көрүштүг аныяк коллектив боттарының мурнунда ам-даа чаартыкчы күзел-бодалдыг, бедик хей-аъттыг, солун, тывызык сорулгаларлыг ажилдап турарлар. Байырлалыңар-биле, эргим башкылар!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ӨРЭЭН ТЫВАМ ДЕЛГЕМНЕРИ

ДОГЕРЕЗИ
МЕҢЭЭ ЭРГИМ

Бойдустуң чараш-каазы кижиниң агыш-сеткилин өөртүлтер, сергедип-ер, харын-даа дириг бойдустуң бүгү-е үнүштери, аржаан суглары, дириг мытаннары бистерни эмнеп, чемгерип оруур. Ооң ачы-буянынга амырааш, к сүдүвүс алдай-таңдыларывысче алып, тейлеп, авыралап чоруур-ла олгай бис.

Айның чылыг магалыг айларында ууустуң кайы-даа булуңнарында сагыш-тып калыр чараш чүүлдерни сонур-көрүп алырывыска, кижиниң хей-аьдырлуп, кадыы безин сегий бээр чүве. 80 чыл чуртталгамда Тыва чуртувустуң 17 ууннарының он бежинге чедип, 5 кожунга тап, ажилдап-даа чордум.

Ибирниң улуг хоорайларына семинар едилгелерге чедип, ыдыктыг Байкал дү, улуг хемнер Иртыш, Ангара, Селенга, сей хемнерни көрүп, улуг курорттага эмне-чораанын сагышта артып калган.

6 айын 6 айда Даспы оваазының дагы-лнга, 7 айда өскен-төззэн Кара-Хөлүмде кышаама анай-хураган кадарып, сайза-тап ойнап өскен черим Даспы тайгазында иемниң чайлаа болур Ногаан-Хөлге -төлүм, дуңмаларым 15 киж и аъттар-ийи хонуп чорааш четтивис. Тайганың с-чаражын! Эптешир салып каан каът

нивести илередип ор бис. Сес айда Тожу кожунунуң Наадым байырлалын таварыш-тыр дуңмаларым Чалзаш Намчыловна, ооң оглу Андрей Декабрылар-биле аңаа чорааш, оңмас ногаан тайгаларлыг, ак-сарыг алаң-тостарлыг Азас хөлдүң кыдыында чоннуң оюн-тоглаа эрттирер турбаазызынга болган спортчу оюннары, хөлдө хемеде чарыш маргылдаазын база өдүрөк-кастарны, алаң-тос чектерни магадап көрдүвүс. Эртенинде кожун төвү Тоора-Хем суурга уран таланты-лыг артистерниң концертин, рынокта уран холдарның кылган чүүлдерин, янзы-бүрү аш-чем делгелгезин сонургадывис.

Тожу кожунда ажилдап-чурттап чоруур дуңмаларым Демир-оол Дупчаевич, Чечек Күрүевна оларның ийи хонук иштинде аай-дедир эдиртип, солун чүүлдерни көргүзүп, ашкарый-чемгерип хүндүлөп, үдөп каанынга мөгөйлөп, улуу-биле четтирдивис. Дупчаевич уран холдуг шевер, хол-биле ыяштан оя кес-кеш, бажың соңгаларын, эжиктерин хээлер-биле каастап будуп алганы чараш-ла чорду.

Бо чүүлду биззэн сорулгам — мен дег улуг назылыглар эрткен элээди үезинде чурттап өскөн черин эргип, сагыш-сеткилин көдүрүп, хей-аьды бедип, оран-таңдызын кезип чорзун деп бодал-биле бижидим.

Бажы бедик Бай-Тайганың баарында каас-чараш Кара-Хөл чурттуг-даа болзумза, Тывавыстың чараш, делгем девискээринге дыка-ла ынак мен. Чижээ, 2013 чылдың каш айларында Өвүр кожунга чурттааш, Өвүр черге чорзумза-даа, өске чер деп бодавас мен. Төззэн Тывам булуңнары дөгерези меңээ эргим.

2006 чылда бөдүүн болгаш хүндүлзечел чоннуң, меңгүлектерлиг Мөңгүн-Тайгаа чурттааш, бөргүм уштуп, тейлеп чордум. 1973 чылдан 1990 чылга чедир Чоодулар, Сояннар чурту болур чодураалыг Тес-Хемге чоргаарла-нып чурттадым. Эртинелиг Тывавысты ээлеп чурттаан аксывыс кежи, эргелиг чуртувусту эргип кезип чоруулуңар.

Докпак ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

Дүвүреничиг байдал

КӨРНҮП-ЛЕ КӨР,
ЭРГИМ ЧАЗААМ

"Караңгы Мугур-Аксынга канчап чооп чурттаарыл?" деп айтырыг сагышты карартып кээр апарды. Чырык дугайында чугаадан чоннуң чөгели төнгөн, ыттытар кижиде чок болган.

Соодукчуларга чем сугары-даа бергедзэн. Электри күжү-биле шай изидип иже кааптар арга чок. Хлеб быжырыкчыларының ажилы үзүктөлип, электри энергиязы чокта чүү-даа чүве туруптар. Суглаар дээш хумуң, бидонну туткаш, хемче ыт чок чоруптар бис. Сайылган кезек кылкаш, өжүп каар. Чырып-даа келзе, телевизор ажилдавас — ыгласанчыг чүве-дир.

Чоокта чаа чырык айтырыын бүгү чоннуң хуралына чугаалашкан. Аңаа билдингени болза: солярка сөөртүр ийи-ле машина бар, суурну чырыдар ужурулг моторларга солярканы сөөртүп четтикпейн, кывар чүүл курлавырын тургузуп шыдавайн турар; суурну чырык-биле хандырып турар моторлар эргижирзэн.

Ол хуралга солярка сөөртүр база бир машинаны немей садып алырын, амдызында моторларның бирээзин дыштандырып кааш, болуп ажилдадырын, Мугур-Аксы суурну электри чыры-биле доктаамал хандыраар дээш, база бир моторну садып алырын чон сүмөлөшкен. Бо айтырыгны шийт-пирлээри дыка берге, а суурну

караңгы тургузары оон-даа берге! Ам черле канчаар бис?

Ада-иелер ажи-төлүн өөредир дээш, Кызылче, харын-даа мырыңай Саян артынче көжүп эгелзэн. Чөп-ле-дир харын, караңгы Мугур-Аксынга чеже шыдажыр. Балык-даа болза сыык сугга доктаар звес, ооң тереңин дилээр-ле болгай. Суурувус сандаргай байдалче кирип турар. Ээн бажыңнар көвүдзэн.

Мугур-Аксының электростанция ажилдакчыларын, даргаларывысты чемелээр барымдаа чок, шыдаар шаа-биле шырбайып ажилдап-ла турар улус. Амгы берге байдалды кожун даргалары Тываның Чыраа-Бажы дүңнатпайн турар чоор бе?

Хемге улуг звес гидроэлектростанция тударының аргазы бистинде бар. Ону тударының дугайында чугаа чоруп турган чүве, даргаларывыс ойталап каапкан дээр чораан — часкан улус.

Онза дилээвис чүл дээр-ле кон-чуг шыырак, рынок экономиказын сайгарыптар, чоннуң амдыралын экижидип шыдаар шимчедикчи тура-соруктуг чагырга даргазын чорударын дилээр-дир бис. Удавас кожун чагырыкчызының соңгулдазы болур болгай.

Чүү-даа канчаар, өөреникчи ажи-төл кээргенчиг-дир. Кежээлде онаалга күүседир, ойнаары болдунмас. Телевизор, компьютер, кино көрбеске, билии база кызыы бооп, хожудаар болгай.

Кырган киж и мен ажи-төлдү кээргээш, чоннуң мурнундан бо чагааны бижидим.

Чөгел төнгөн хөөкүй чонче Көрнүп-ле көр, эргим Чазам.

Адыг ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга кожун.

Чогаалчы салгал

САРЫГ-ОЛДУ
САКТЫП ЧОРУУЛ

Төрзэн Тывавыстың база бир ховар дээн салым-чаянныг хөйге, чонга билдингир оглу — журналист, чогаалчы Сарыг-оол Тамба-Сүрүнович Кууларны таныыр, билир кижилерниң сеткил-сагыжындан ооң кайгамчык бүдүштүг аажы-чаңы, чырык овуру-хеври ыравас, аравыста ажилдап, чурттап чоруур кылдыр сагындырар. Сарыг-оол Куулар «Шын» солунга-даа, Тываның радио комитетинге-даа ажилдап турда, ооң кабинетинден эш-өөрү, чону үзүлбес чүве-ле болгай.

С.Т.-С. Куулар «Шын» солунунуң культура, чогаал килдинге ажилдап турган үезинде бистер — бо чүүлдүң автору, Сүт-Хөлдөн Борис Куулар, Бай-Тайгадан Сарыг-оол Салчак, Барыын-Хемчиктен Сара Куулар дээн ышкыш бирикчилер редакцияга бо-ла келир турдус. Талантылыг журналист чыгыс-сөзүн дыңнап, чогаалчы арга-сүмезин ап, ажык-дузанын көрүп чордус. Эш-өөрүрек, эпиг-эвилең Сарыг-оол Тамба-Сүрүнович чамдык коллегалары дег доңгун сеткил чок, аргалыг-ла болза, бирикчилеринге бодунуң билири-биле чыгыс-сүмелерни бербишаан, оларны бижип эккелген ажилдарын эде-хере тыртып, «хоюглап» тургаш, чырыкче үндүрерин бодаар чораан киж. Ат-сурагылыг журналист сургакчылап чораан үезинде, кайы-даа кожуун, сумуга чораанда, чогаалга сонургалдыг аныктар-биле ужуражып, оларны бижээн чүүлдерин сонургап, чедер-четпестерин сайгаржып, дээрелерин солун арнынга саат чокка чырыдып, авторларының хей-адын көдүрүп чорааны утундурбас.

Сарыг-оол Кууларны ачазы Александр Чаш-оолович Тамба-Сүрүң — баштайгы тыва чогаалчыларның бирээзи. Ынчангаш ол салгал дамчаан чогаалчы, журналист болган. Ооң кады төрзэн хеймер думазы Раиса Тамба-Сүрүң база Тываның ховар дээн херзээн чогаалчыларының, журналистериниң одуруунга чорду.

Сарыг-оол Тамба-Сүрүновичиниң чурттап олурган бажыңын Тываның Чогаалчылар эвилелиниң ийги оран-савазы деп болур. Аңаа Тываның билдингир чогаалчылары, шүлүкчүлери чыгыр турган: Чаа-Хөлдөн Өлзей-оол Монгуш, Улуг-Хемден Кара-оол Натпий-оол дээш оон-даа өскөлөр. Олар

чогаал сайгарып маргыжа бергенде, бирде сегиржип алыр чыгы-даа алаар-ла, ол хире солун.

С.Т.-С. Кууларны өөнүң ишти, уругларының эриг баарлыг, эргим иези К.-М. Куулар чогаалчылар чурту Өвүр кызы болгаш ындыг ийикпе, үнген-кирген чонунга, ылаңгыя чогаалчыларга, журналистерге ээлдек-эвилең, биче сеткилдиг, өзүлүг чончу киж. Кууларларны эжи чонунга кезээде ажык, амдан-сүүзүнүг аш-чеми, сүттүг изиг шайы белен турар улус.

Салым-чаянныг журналист бижээн чүүлдери — репортажтары, очерктери, чурумалдары, Тываның яңы-бүрү булуң-нарындан медээлери номчукчуларның улуг сонургалын болдуруп, сагыш-сеткилин хайныктырып келир турган. Ылаңгыя «Шын» солунга ажилдап тургаш, редакцияның тус-кай даалгазы-биле сургакчылап чорааш, Кыдатта, Иштики Моолда амыдырап-чурттап чоруур тывалар дугайында бижээни «Торгу оруу-биле» деп орук демдеглели, чурумалы улуг үнелелди ап, шаңнал-макталга чедирген. Ол ырак-узак, хари черде чурттап чоруур тывалар дугайында эң-не баштай бижээн журналист Сарыг-оол Куулардыр. Журналист, чогаалчы чырык черге чурттап эрткен үезинде чонунга балалбас исти арттырган. Ооң «Бодарал» деп аттыг шүлүктериниң номун чырыкче үндүрген. Чечен мергениниң талазы-биле ооң шүлүктери өскөлөрдөн ылгалдыг. «Шеми хемим» болгаш өске-даа шүлүктери чарашырлар болуп хуула бергилээнин билир бис.

С.Т.-С. Кууларны улуг оглу Радомир Куулар адазының изин басып журналист болган. Ол Тыва телевидение болгаш радио комитетиниң даргазының оралакчызы болуп, адазының адын сыкпайн, хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилдап чоруунга чоргаар-ланып чор бис.

Россияның Журналистер эвилелиниң, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү Сарыг-оол Тамба-Сүрүнович Кууларның хундүлүг атка четпейн, «аадының бажы» эрте хоя бергени хомуданчыг. Ындыг-ла болгай бис але, дириг чорда, херекке албас, чок апаарга, ам кээп чедир үнелевейн чоранывысты миннип келир аан. Бо хоочураан «аарывыстан» канчап адырлыр улус ийик бис.

Чогаалга сонургалдыгларга улуг дуза, деткимче кадып чораан журналист Сарыг-оол Кууларны чылы-биле сактып, ооң чогаалдарын номчуп чоруун анык-өскөнгө сүмеледим.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур.

Социал айтырыг

АРГАЗЫН ТЫП
ТУРЗА-ДАА...

Амгы үеде амыдырал-чуртталгамның байдалы берге, чеже-даа пенсияда болзумза, ооң эвээжинден, аш-чемге, идик-хепке пенсия аксазы чедишпес боорга, эрги даштыкы машина боралап садып алгаш, Кызыл хоорайга, ооң чоок-кавызында суурлар аразына аргышкан кижилер сөөртүп, эвээш-биче акша ажилдап алырының аргазын тып чоруп турар мен.

Орукка аргышкан чон-биле ажил-хожол, амыдырал-чуртталга дугайында бо-ла чугаалажы бээр бис. Амгы үеде оларның кол-ла чугаалажыр чүүлү хөмүр-даш апарган. Ынчанмай канчаар, кыш келген-не болгай Хөмүр-даштың өртээниң аары кижилерниң ырмазын сыга берген байдалдыг. Республиканың чазаа чединмес өг-бүлөлөргө чылда 2 тонна хөмүр-дашты халаска бээриниң аргазын тып-лат турар-дыр. Ол-даа болза дуза.

Бистиң республикада хөмүр-даштың курлавыры 20 миллиард тонна хире, ол дыка-ла ханы эвес черде чыдар, ынчангаш ону казып алыры өске черлерге деңнээр, ындыг-ла кончук берге эвес. Черле ынчаш, Тываның хөмүр-дашының бот-үнези элзэн чиик деп радио-телевидениеден көрүп, солун-сеткүүлдерден номчуур-дур мен. Ол-даа черле чөп боор. Туран, Шивилиг суурларже кижилер сөөртүп чорааш, Тывадан хөмүр-даш үндүр сөөртүп турар машиналарның хөйүн кайгаар-дыр мен. Кедегирей улуг, та каш тонна чүктээр чүве, машиналар дүн-хүн чок шуужуп-ла турар. Бир эвес демир-орук-биле сөөртүп эгелээр болза, та чеже-чеже вагон кожупкан бар чыдар боор чүве.

Элдеп чүве! Хөмүр-даш-биле Тыва дыка байлак-тыр, а ооң өртээ чүге кончук аарыл? Бөдүүн чон хамаанчок, бай-шыдалдыг кижилер безин белен күш четпес-тир. Бо киж бодаарга, хөмүр-даш-биле байлак Тываның чону ону чиик өрте-биле садып алыр ужурлуг ышкыш.

Улуг компаниялар республиканың хөмүр-дашын казып эгелээр. Тываның бюджетинче хөй акша кире чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазы экижиер деп радио-телевидениеге чугаалап, солуннарга чыл бурунгаар бижип турду. Экижиер кайыл ынчаш? Хөмүр-даш кырына олурар хиревисте, чүге ону аар өртөө биле садып алыр, а чамдык кижилер шуут садып ап шыдавас бис.

Элегес-Аксы суурнуң адаа талында хөмүр-даш казып турар улуг компания бар. Ооң баазы чырык кыдыында — каш-ла бажыңнар. Ону улуг компания аңаа суур тудар даа чугаа дыңнаан мен. Сөөлүңү билип алганым, ында ажилчылар Саян артындан вахта аргазы-биле кээп ажилдап турар болду. Бүгүңүсүз легейде казымал байлактар казып турар улуг компанияларның ажилы организастаарының аргазы ында апарган чүве бооп-тур оң. Машина техника сайзыраанда, хөмүр-даш алдын, мөңгүн дээш өске-даа байлактар казарына хөй эвес санын ажилчылар херек. Тусчерниң социал сайзыралына акша-көпөөк салып оларга орулгалыг эвес. Ооң орнуң үндүрүг төлөп каар — ол-ла! Казып байлактың курлавыры төнө бээр, черни каапкаш чоруй баар. А соң каапкан уургайларның довураң-дуну хат-салгын аайы-биле чоок-кавыска девискээрни шыа апканындан ода-белчири, тарылга шөлдерин ажа-лаар арга чок апаар. Европа, Америка Африка диптерде ынчаар үптеткен черлер хөй, оларның чурттакчылар «чарык деспи» чанында артып калган дег сагындырар.

Бистиң Тыва ышкыш хөмүр-даш курлавыры хөй черлерде улуг компанияларның тывыш ажилы экологияйыл-халапты болдуруп турар. Оң чеже чылдар казып кээрил? Чөп олар-белчири чаза сол кааптар. «Межегей хөмүр» компания чыда миллион тонна ажыг хөмүр-даш казып ап турар деп «Шын» солунуң номчудум. А Тываның үлөтүр дүрүлгелеринге, чонга кыштада одаарына каш тонна хөмүр-даш херегил? Ону санаан киж бар бе?

Алевтин СЕДЕН
пенсияда

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Таргын Ужук Владимировны** о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды на 20 лет, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 2000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0502048:687, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с.Тоора-Хем, ул.Новая дом 4.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям **Ондар Ш.Б.**

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, **Ендан Есенин Михайловны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 20 (двадцать) лет из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Чигден Кыргыс, дом 17, общей площадью 1000 кв. м. с кадастровым №17:14:0000000:79.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению и для ознакомления со схемой расположения земельного

участка обратиться по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, д. 8. отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна. Дата окончания приема заявлений 15.11.2018 года.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна **Кенден Х.П.**

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул.Шивилиг, дом 14 с кадастровым номером 17:14:0201010:487, общей площадью 1500 кв. м., разрешенное использование для индивидуального жилищного строительства. (Постановление об утверждении схем расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 03.09.2018г №595)

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению и для ознакомления со схемой расположения земельного участка обратиться по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с.Чаа-Холь, ул.Ленина, д. 8. отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна. Дата окончания приема заявлений 16.11.2018 года.

БЕТОН, тууйбу, пило-материалдар, септик дээр-бектери, ФБС блоктары, коопшалап садып турар. Телефон: 83942240572, 89232619924.

Малчыннар турлагларынга **СУГ КУДУКТАРЫН** өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилины. Доставка. Кредит Русфинанс Банк.

Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

Хуу чуртталга бажыны турду алырынга **ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН** садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

«Эртинелиг-Хүн» үттөө өрүмнээр компания «Хорай, кожууннар болгаш малчыннар турлагларынга суугдуктарын тускай машина-биле казып турар. Тел: 8-923-549-27-10, 8-983-365-35-77

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим ачавыс Чөөн-Хемчик кожуунуң Чыраа-Бажы, Хорум-Даг сумуларына хөй чылдарда токарлап, трактористеп ажилдап чораан, а ажы-төлдүң ынак адазы **Бюрбю Шалдакайович ООРЖАКТЫ** сөөлгү оруунче үдежи, бистиң кажы-далывысты үлежи, материалдыг болгаш моральдыг дузаны көргүскен хөй санныг төрөлдерибиске, ажы-төлүнүң чаңгыскалчыларынга, коллективтеринге ачамның кады ажилдап чораан МТМ коллективинге кожоларына, кудаларывыска сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейдивис.

Ажы-төлү, күдээлеринде.

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 9164 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3002

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагбы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтиел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д. Бүтүлүш).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГП РТ "Редакция
газеты "Шын" /п/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырына хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-ге бүртүккөн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлатынган материалдарның
торларының бодалдары редакцияның туружугуна
дүүшөйүн барып болур. Айтылган саналар болгаш
өске-даа фактылары, дыңдадыгы дээш авторлар
боттары харыылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаглаже дужааганы:
график езуугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонго доңгоруң.